

DALIA KUIZINIENĖ

Alfonso Nykos-Niliūno literatūrinė recenzija: poleminiai dialogai

Anotacija: Straipsnyje analizuojamos Alfonso Nykos-Niliūno literatūrinės recenzijos, pateikiama jų genezė, aktualizuojami svarbiausieji recenzijos sandaros elementai, joje įsivertinę vertinimo kriterijai. Per beveik 20 metų (nuo 1947 iki 1965) Nyka-Niliūnas publikavo daugiau nei 60 recenzijų, kurios spausdintos kultūrinėje ir literatūrinėje egzilio periodikoje. Ypač didelės kontroversijas ir diskusijas sukėlė ankstyvosios Nykos-Niliūno recenzijos, skelbtos dar jam gyvenant Vokietijoje, kuriose kūrinio originalumo, vientisumo, vertės bendrajame lietuvių literatūros kontekste klausimai buvo priešinami tuometiniame literatūros lauke įsigalėjusiems moraliniams, religiniams, patriotiniams literatūros vertinimo kriterijams. Šios recenzijos išsiskyrė savo principingumu, reiklumu, konteksto svarba, nuolatinu lyginimu, kiek recenzuojamojo autoriaus kūryboje matyti poslinkiai, kiek ji atliepia laikmečio, vakarų bei lietuvių literatūros tendencijas, ką į literatūros lauką įneša naujo. Analizuodamas knygą recenzentas visapusiškai vertino ne tik jos turinį, originalumą, tačiau ir meninę bei poligrafinę kokybę. Kritinis vertinimas yra argumentuotas, pateikiamas griežta ir atvira forma, naudojamos įspūdių sustiprinančios metaforos ir palyginimai. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais lietuvių išėivijos lauke literatūros vertinimo kriterijai buvo susvyravę, tad ne vienas Nykos-Niliūno straipsnis ar recenzija sukeldavo diskusiją ar polemiką, kurios išryškino svarbiausius išėivijos literatūros vertinimo požiūrius ir tarpgeneracinį konfliktą.

Raktažodžiai: Alfonsas Nyka-Niliūnas, literatūros laukas, kritika, recenzija, vertinimo kriterijus, literatūros žurnalas.

Alfonsas Nyka-Niliūnas yra ne tik vienas žymiausių lietuvių poetų, kurio poetinė kūryba išsiskleidė išėivijoje, bet ir lietuvių literatūros kritikas. Recenzijas jis rašė ir skelbė išėivijoje 1946–1964 m. laikotarpiu svarbiausiuose išėivijos kultūros leidiniuose, vėliau publikavo tik pavienes recenzijas. Ir Nepriklausomojoje Lietuvoje, ir išėivijoje recenzija buvo laikoma svarbiausiu literatūros kritikos

žanru, jos svarbiausias tikslas – įvertinti naujai pasirodžiusias knygas, formuoti skaitytojo nuomonę; kritinės recenzijos neretai sukeldavo polemiką, prieštaringas nuomones. Pirmosios Nykos-Niliūno recenzijos paskelbtos Vokietijoje ėjusiam pedagogikos žurnale *Tremtinių mokykla*, itin aktyviai bendradarbiauta kultūros žurnale *Aidai*, leistame dar Vokietijoje, kai jo redaktoriumi buvo Nykos-Niliūno bičiulis Kazys Bradūnas, vėliau bendradarbiauta ir į JAV persikėlusiuose *Aiduose*, kai jiems vadovavo rašytojas Antanas Vaičiulaitis. Ankstyvuojau *Aidų* leidybos laikotarpiu Nyka-Niliūnas čia daugiau skelbė savo tekstus apie lietuvių literatūrą, poleminius tekstus, skirtus lietuvių literatūros ir kultūros aktualijoms, paskelbė ir recenzijų apie Pulgio Andriušio, Mariaus Katiliškio, Antano Škėmos, Juliaus Kaupo, Alės Rūtos ir kitų knygas. Jau vėliau, persikėlęs į JAV, *Aidų* žurnale Nyka-Niliūnas skelbė daugiausia tik recenzijas, rašė apie knygas, kurias recenzuoti prašė redakcija. Neperiodiniame žurnale *Literatūros lankai*, leidinyje, kurio vienas iš leidėjų ir autorių buvo ir Nyka-Niliūnas, paskelbė gana daug literatūrinių recenzijų. Beveik visos jo recenzijos pasirašytos slapyvardžiais, kurie įvairavo, recenzijų autorius juos nuolat keitė – nuo slapyvardžių iki inicialų. Išeivijoje leistuose leidiniuose Nyka-Niliūnas savo kritikos straipsnius bei recenzijas dažniausiai pasirašinėjo Leono Miškino, Andriaus Sietyno, Algirdo Vambros slapyvardžiais bei inicialais HBS, S. L. Priskaičiuojama arti dvidešimties įvairių slapyvardžių, kuriais jis pasirašinėjo savo literatūros kritikos tekstus.¹

Išeivijoje Nyka-Niliūnas paskelbė daugiau nei 60 recenzijų. 1996 m. išleista jo literatūros kritikos tekstų rinktinė *Temos ir variacijos*, kurioje skelbiama 40 įvairiais laikotarpiais rašytų recenzijų. Vertinant recenzijas iš šių dienų perspektyvos matyti, kad Nykos-Niliūno recenzija pernelyg nekinta: ji išlaiko svarbiausius kompozicijos ir vertinimo principus. Recenzijoje analizuojama aptariamoji knyga tiek rašytojo kūrybos, tiek bendrajame lietuvių literatūros kontekste, apibendrinami ir aiškiai nusakomi knygos privalumai ir trūkumai. Knyga vertinama remiantis estetinės vertės kriterijais, kurie aiškiai formuluojami. Leidėjas ir kritikas Saulius Žukas taip apibūdina Nykos-Niliūno kritikos bruožus: „Nyka-Niliūnas gana aiškiai formuluo-

1 Bibliografinis leidinys *Lietuviškieji slapyvardžiai* pateikia šiuos: A.N.N.A.S. Alp. Č.; Barkūnas Bruno; Banaitis Julius; H.B.S.; HBS; K.R.; L.M.; M.L.; Mikulėnas Algirdas; Miškinas L.; N; Nyka-Niliūnas Horacijus, O. M.; Palaiškis Vytas; Rauda K.; Rauda Kostas; S. L.; Saulynas A.; Sietynas A.; Sietynas Andrius; Stanelytė Ramunė; V. R.; Vambra A.; Vambra Algirdas; Viltraktė Ariadna. *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 1. Parengė Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004, p. 197.

ja savuosius literatūros vertinimo kriterijus. Vienas svarbiausių – ką naujo rašytojas atnešė į literatūrinį procesą.⁴² Aptariamą knygą recenzentas vertina palankiai, jei ji tampa tam tikru nauju postūmiu, slinktimi rašytojo kūryboje. „Be svarbiausiojo reikalavimo kūryboje siekti naujumo ir europinės literatūros standartų, kiti vertinimo kriterijai būtų tokie: pagal kūrinio santykį su vaizduojamu objektu, pagal vidinę teksto kokybę garantuojančius reikalavimus, pagal moralinę rašytojo laikyseną, jo atsakomybę prieš lietuvių kalbą ir kultūrą.“⁴³ Vertindamas tiek poezijos, tiek prozos knygas kritiko žvilgsnis, anot Rimvydo Šilbajorio, „papildė klasikiniu požiūriu į meno kūrinį kaip visuotinės darnos, harmonijos išraišką.“⁴⁴ Tai svarbiausios kritiko nuostatos, kurios nekito, tapo vertinimo atspirtimi ir svarbiausiąja nuostata.

1946 m. Nyka-Niliūnas paskelbia pirmąsias savo recenzijas išėivijoje. Jos sukelia diskusijas, sulaukia gana prieštarūgų vertinimū, o po metų, 1947 m., jis suformuluoja ir savo recenzijos sampratą, kurioje iškeliamas kūrinio vertinimo ir idėjos postulavimo prioritetas, nusakomi formalieji kritinio teksto bruožai bei recenzijos kaip kovos už tam tikras literatūrinės idėjas aspektai:

Recenzija: aptarimojo kūrinio kritiškas pristatymas *laiko* situacijoje ir perspektyvoje, kitaip sakant, *dienos* literatūros temų, problemų ir tendencijų rate. Recenzija turi būti reliatyviai trumpa, aiškiai suformuluota, be pasiteisinimų, sminganti; joje turi dominuoti *vertinamasis momentas*, ne analizė. Tendencija recenzijoje nėra viena septynių didžiųjų literatūros nuodėmių. Tai reiškia, kad recenzijoje gali (o gal net ir turi) būti už ką nors *subtiliai kovojama*.⁵

Literatūros kritika kaip kovos forma Nykos-Niliūno nuolat aktualizuojama ir dienoraščiuose, ir laiškuose, ir literatūros kritikos tekstuose, primenant vieną iš svarbiausių literatūros kritikos funkcijų, pabrėžiant, kad „kovotina su bloga literatūra á la Spalis, Gliauda etc.“⁶

2 Saulius Žukas, „Literatūros kritika: atranka ir vertinimai“, in: Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos: Literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 10.

3 *Ibid*, p. 10.

4 Rimvydas Šilbajoris, „Alfonso Nykos-Niliūno kritika“, *Akiračiai*, 1996, Nr. 6, p. 4.

5 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Chicago: A. Mackaus knygu leidimo fondas, 1998, p. 203. Citatoje kursyvu išryškinti žodžiai yra paties autoriaus.

6 Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1953 04 12, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*, sudarytojai Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 237.

Nykos-Niliūno ir kitų žemininkų-lankininkų kartos kritikų – Henriko Nagio, Juliaus Kaupo – literatūrinė kritika, jų išėivijos literatūrinuose leidiniuose skelbtos recenzijos nepalikdavo abejingų: sulaukdavo aršaus puolimo, kėlė polemiką. Vlado Kulboko studijoje *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje* aptariami Vokietijoje rašyti jaunesniosios generacijos kritikos tekstai, sukėlę tiek audrų išėivijos literatūrinėje spaudoje, vadinami reikliaja kritika. Pristatydamas Nykos-Niliūno ir kitų šios kartos autorių recenzijas ankstyvojoje egzilio spaudoje autorius ne tiek įvardija jų literatūrinės kritikos skiriamuosius bruožus, kiek aktualizuoja bendrąjį tuometinį literatūros lauko kontekstą, skirtingus dominuojančios patriotinės temos ankstyvojoje lietuvių egzilio literatūroje vertinimus, poleminių dialogą⁷. Išėivijoje apie Nykos-Niliūno literatūros kritiką rašė ir ją analizavo Rimvydas Šilbajoris ir Bronius Vaškėlis. Delija Valiukėnaitė, aptardama išėivijos literatūros kritikos spektrą, Nykos-Niliūno kritiką siejo su formaliuoju vertinimu⁸. Kiti autoriai susitelkė į žurnalo *Literatūros lankai* analizę – bendrai šio leidinio kritikos krypčiai dėmesys skiriamas Violetos Kelertienės straipsnyje⁹ bei Ramučio Karmalavičiaus įvade 1998 m. Lietuvoje perleistiems *Literatūros lankams*. Nykos-Niliūno kūrybai ir veiklai skirtame *Darbai ir dienos* 22 numeryje skelbiami Broniaus Vaškėlio¹⁰ ir Henrietos Dambauskaitės¹¹ straipsniai, skirti Nykos-Niliūno kritikai, o 1996 m. išleistoje Nykos-Niliūno kritikos rinktinėje publikuojamas Sauliaus Žuko įvadinis straipsnis „Literatūros kritika: atranka ir vertinimai“, pristatantis Nykos-Niliūno kritiką, jos žanrus ir slinktis, vertinimo kriterijus. Nykos-Niliūno literatūrinės kritikos Vokietijoje ir JAV aspektai minimi Virginijos Paplauskienės, Ilonos Čiužauskaitės, Laimutės Adomavičienės¹²

7 Vladas Kulbokas, „Reikioji kritika Vokietijoje“, Vladas Kulbokas, *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, p. 155–158.

8 Delija Valiukėnaitė, „Išėivijos lietuvių literatūros kritika iš anglo-amerikiečių perspektyvos pažvelgus“, *Metmenys*, 1978, Nr. 35, p. 89.

9 Violeta Kelertienė, „Literatūros lankai: penkiasdešimtųjų metų ‚enfant terrible‘ šiandieniniu žvilgsniu“, *Metmenys*, 1980, Nr. 4.

10 Bronius Vaškėlis, „Kritika yra tam tikra karo forma“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 22, p. 145–150.

11 Henrieta Dambauskaitė, „Apie tai, kas literatūroje tikra“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 22, p. 151–160.

12 Virginija Paplauskienė, „Alfonso Nykos-Niliūno bendradarbiavimas literatūrinėje spaudoje Vokietijoje“, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*, sudarytojai Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 141–159; Laimutė Adomavičienė, „Sterilizacijos‘ principas išėivijų literatūros kritikoje“, *Lituanistica*, 2008, Nr. 3 (75), p. 51–58; Ilona Čiužauskaitė, „Rūpesčiai dėl literatūros Anta-

straipsniuose, kuriuose per laiškus ar leidinių tyrimus aktualizuojama ir Nykos-Niliūno kritika bei jos atgarsiai tuometiniame literatūros lauke.

Šiame straipsnyje siekiama ne tik atskleisti Nykos-Niliūno literatūrinės recenzijos specifiką, jos vietą lietuvių išėivijos literatūros lauke, bet ir analizuoti poleminius dialogus, vykusius to meto literatūriniame gyvenime, identifikuoti, kuo ir kiek Nykos-Niliūno literatūrinė recenzija buvo svarbi, kaip ji veikė to laikotarpio diskusijas ir literatūrines polemikas. Chronologinis recenzijų analizės principas leidžia parodyti ne tik Nykos-Niliūno recenzijos raidą, nuoseklumą, bet ir siekį įvairaus žanro literatūros kritikos tekstuose įtvirtinti svarbiausias literatūros vertinimo nuostatas, matyti tam tikrą jų pasikartojamumą.

Nykos-Niliūno recenzija ir literatūrinė polemika literatūrinėje spaudoje Vokietijoje

Jau pirmaisiais gyvenimo Vokietijos DP stovyklose metais vyko itin intensyvus literatūrinis gyvenimas. Grožinės literatūros leidyba įsibėgėjo, periodiniuose leidiniuose skelbiama literatūros kritika reagavo ir vertino gausiai leistą patriotinės tematikos poeziją. 1946 m. žymi literatūrinės diskusijos pradžia. Kultūros žurnale *Aidai* jau 1945 m. Leonardas Dambriūnas nurodo išėivijos literatūros ir spaudos susmulkėjimą, aiškesnių nuostatų nebuvimą. 1946 m. tame pačiame leidinyje skelbiamas V. R. Kinčiaus¹³ straipsnis, kuriame kritikuojamas besaikis patriotinės temos vartojimas poezijoje. Tais pačiais metais *Aidų* redakcija paskelbia Jono Griniaus studiją „Maironis ir dabartinė patriotinė poezija“, kurioje jos autorius kritikuoja gausios to meto patriotinės poezijos plakatiškumą, stereotipinių motyvų pasikartojimą, išryškina tokio tipo poezijos laikinumą.

Pirmoji Nykos-Niliūno recenzija buvo publikuota 1946 m. pedagoginiame žurnale *Tremtinių mokykla*, kurį redagavo Anatolijus Kairys. Leidinys ėjo trumpą laiką (1946 m. liepos–lapkričio mėnesiais išleisti 6 žurnalo numeriai), jame šalia

no Vaičiulaičio laiškuose Alfonsui Nykai-Niliūnui“, *Acta Litteraria Comparativa*, t. 7, 2015, p. 120–129.

13 Šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo Paulius Jurkus, minimame straipsnyje „Literatūros kandys“ patetiškai kėlęs patriotinės literatūros menkavertiškumo problemą, rašęs „mes“ vardu. V. R. Kinčius [Paulius Jurkus], „Literatūros kandys“, *Aidai*, 1946, Nr. 7, p. 112.

pedagogikos straipsnių ir kitų besikuriančių lietuviškųjų mokyklų aktualijų yra paskelbtos keturios Nykos-Niliūno ir kelios kitų autorių literatūrinės recenzijos. Pirmajame žurnalo numeryje publikuota Nykos-Niliūno recenzija „Palaužtų sparnų poezija“, kurioje kritiškai vertinamas tuometinio Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos pirmininko, poeto Stasio Santvaro poezijos rinkinys *Laivai palaužtom burėm* už nevykusią patriotiką, poetines klišes. Recenzija pasirašoma L. Miškino slapyvardžiu. Konstatuodamas, kad „Santvaras stovi vietoje“¹⁴, jo poetinės priemonės pasenusios ir nepaveikios, Nyka-Niliūnas metaforiškai sulygina jas su pasenusių poetinių ginklų arsenalu – „patriotika ir aktualija“¹⁵. Recenzentas polemizavo su to meto spaudoje įsigalėjusia nuostata: visa, kas parašyta lietuviškai, yra teigiama ir girtina, o taip pat tai yra ir lietuvių literatūros svetur reprezentacija. Argumentuodamas ir ryškindamas ganėtinai platų patriotinės lietuvių lyrikos kontekstą Nyka-Niliūnas aiškiai formuluoja savo literatūros vertinimo nuostatas, pateikdamas jas kaip objektyvaus žvilgsnio imperatyvą:

Tikra literatūros kritika, be savo tiesioginio uždavinio – nustatyti meno kūrinų estetinę vertę, iškelti jų grožines savybes ir ydas, turi vieną ne mažiau svarbų uždavinį, būtent, kelti estetinę visuomenės kultūrą.¹⁶

Po šios recenzijos paskelbimo kyla pasipiktinimo banga, užsiplieskia ginčai, iš žurnalo pasitraukia redakcinės kolegijos nariai Benediktas Rutkūnas ir Juozas Andrius, antrąjį numerį pasirašo tik redaktorius Kairys. Šiame numeryje skelbiamas Vaclovo Biržiškos laiškas redakcijai. Jame teigiama: „Žurnalo redakcija išlaikydama nors ir vienašališką, bet rimtą toną beveik per visą numerį, pagaliau nebeišlaikė ir paskutiniuose šešiuose puslapiuose išpylė kibirą dvokiančių pamazgų ten įdėtoje neva recenzijoje, neva kritikoje.“¹⁷ Laiške Biržiška reikalauja, kad redakcija atsiprašytų Santvaro už šią recenziją ir ateityje ieškotų rašančių žmonių, kurie „yra kitų visuomeninių pažiūrų“¹⁸, prašo vengti slapyvardžių. Po šiuo laišku skelbiamas redakcijos komentaras, kuriame išsakoma nuostata ver-

14 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Palaužtų sparnų poezija“, in: Alfonsas, Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos: Literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 170.

15 *Ibid.*, p. 173.

16 *Ibid.*, p. 170.

17 Vaclovas Biržiška, „Laiškas redakcijai“, *Tremtinių mokykla*, 1946, Nr. 2, p. 93.

18 *Ibid.*, p. 94.

tinti kūrinį, o ne kūrėją bei pabrėžiamas vertinimo objektyvumas. Komentaro pabaigoje nurodoma, kad redakcija prašo recenzijos autoriaus viešai ginti savo pažiūras ir teises. Netrukus *Mintyje* pasirodo atviras recenzijos autoriaus laiškas redakcijai ir Biržiškai, kuriame pasigendama rimtesnių kritikos argumentų, taip pat argumentuojama savoji nuostata: „jei norima ką sugriauti, reikia argumentuoti ir įrodyti kritikuojamo dalyko klaidingumą.“¹⁹ Nykos-Niliūno recenzija buvo kritikuota ne viename Vytauto Alanto straipsnyje, ji piktino ir Kazimierą Barėną, reikalavusį pagarbos lietuvių literatūrai, rašomai svetur, skaitytojus, ir, žinoma, patį Santvarą. Laiške savo bičiuliui Bradūnui Nyka-Niliūnas rašo: „Dėl Santvaro knygos afera sukėlė baisų skandalą, parodydama, kaip pas mus trūksta atviros nuomonės gerbimo. Aš pats esu puolamas iš visų pusių, bet mano nuomonę palaiko ir Maceina, ir Grinius, ir Girnius ir t. t.“²⁰

Daugiau nei metus užsitęsusi diskusija rašytojus ir literatūros kritikus skatino išgryninti savo literatūrinio vertinimo nuostatas, argumentuoti teiginius. Nors tarpgeneracinis konfliktas šio laikotarpio literatūros vertinimuose buvo itin ryškus, tačiau polemika ir diskusija buvo ir to meto periodikos skiriamoji nuostata, gerokai suaktyvinusi literatūrinį gyvenimą, skatinusi visapusiškų ir objektyvių literatūros vertinimų slinktis. Antrajame *Tremtinių mokyklos* numeryje publikuojama Miškino recenzija „Benio Rutkūno poezijos pulsas“. Šioje recenzijoje Nyka-Niliūnas Rutkūno knygą vertina gana plačiame kontekste, kuris leidžia lyginti ir pateikti įtikinamus argumentus, įgalinančius minėto autoriaus knygą vertinti kaip vidutinišką ir sustingusią:

Mūsų literatūroje jis (Rutkūnas) ir bus Balio Sruogos, Putino ir kitų satelitas, ejęs paskui juos tuo pačiu keliu. Jo reikšmė galėtų būti palyginta su Margalio vaidmeniu šalia Maironio figūros. Maironis laužėsi pirmyn, o Margalis papildinėjo ir detalizavo. Istorija ilgainiui šiuos papildinėtojus nutrins ir paliks užmarštyje.²¹

Vėlesniuose žurnalo numeriuose Nyka-Niliūnas recenzuoja Juozo Kėkšto ir Bradūno eilėraščių rinkinius, kurie vertinami palankiai, tačiau taip pat nusakomi

19 Leonas Miškinas, „Atviras laiškas redakcijai“, *Mintis*, 1947 01 08, Nr. 2 (239).

20 Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Kaziui Bradūnui, 1946 10 14, in: Dalia, Kuizininė, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*, Vilnius: Versus aureus, 2003, p. 402.

21 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Benio Rutkūno poezijos pulsas“, *Tremtinių mokykla*, 1946, Nr. 2, p. 86.

tam tikri pavojai, laukiantys minimų poetų. Paskutiniame *Tremtinių mokyklos* numeryje skelbiamos ne tik Nykos-Niliūno, bet ir Vinco Kazoko, Jono Griniaus, Kaupo recenzijos, pastaroji kritiškai, nepalankiai įvertino Alanto novelių rinkinį *Ant siūbuojančios žemės*. Alantas straipsnyje, skelbtame laikraštyje *Mūsų kelias*, keldamas ir kritikuodamas literatūrinio gyvenimo aktualijas, replikuoja ir *Tremtinių mokykloje* skelbiamai kritikai:

Aplink „Tremtinių mokyklą“ susispietė skryninguotųjų komisija, kuri nutarė „išvalyti“ lietuvių rašytojų broliją. Ne taip seniai to žurnalo kritikai išskryningavo Santvaramą. Paskutiniajame numeryje (5–6) komisija, susidedanti iš Kazoko, Miškino, Kaupo ir Miliušiaus, padarė skryningą Nagiui, Kėkštui, šių eilučių autoriui ir Vykintui.²²

1946 m. lapkričio mėnesį žurnalas baigia savo veiklą.

Nyka-Niliūnas savo recenzijas pradėjo skelbti kultūros žurnale *Aidai*. Žurnale jis pradėjo bendradarbiauti dar 1946 m., kai žurnalo vyriausiuoju redaktoriumi tapo jo bičiulis Bradūnas, tačiau šiame leidinyje Nyka-Niliūnas skelbė bendresnio pobūdžio literatūros kritikos tekstus, kuriuose stengėsi įtvirtinti savo bei savo kartos rašytojų bei kritikų literatūrinės nuostatas, taip pat straipsnius apie klasikinę lietuvių poeziją. Jis įtikina redaktorių įtraukti poleminę skiltį „Literatūros paraštė“ ir šioje skiltyje skelbia polemines įžvalgas apie lietuvių kultūros ir literatūros gyvenimo tuometines realijas. Recenzijas čia Nyka-Niliūnas publikuoja nuo 1948 m. Šiuo laikotarpiu paskelbiamos recenzijos apie Andriušio, Katiliškio, Kaupo literatūrinius debiutus Vokietijoje, recenzuota Liudo Dovydeno knyga, Vaičiulaičio kelionių knyga. *Aiduose* recenzuojamos nebe poezijos, prozos knygos. Kokius vertinimo kriterijus kritikoje šiam žanrui taiko Nyka-Niliūnas? Vertindamas Andriušio lyrinių apysakų knygą, jis išskiria lyriškumo ir kalbos stilistikos, jos turtingumo bruožus:

Geriausiuose savo kūrinuose Andriušis pasirodo neabejotinas ir autentiškas talentas, atskiruose fragmentuose jau dabar pasiekęs mūsų literatūros klasikų lygio. Nesinori atsidurti patarėjo vaidmenyje, bet visgi drįstame pasiūlyti *Anoj pusėj ežero* autoriui pareiti prie žmogaus vaizdavimo ir gal net prie stambesnių dalykų.²³

22 Vytautas Alantas, „Kultūrinėmis temomis prabėgomis“, *Mūsų kelias*, 1947, Nr. 4 (64), 1947 01 23, p. 5.

23 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Pulgio Andriušio lyrinės apysakos“, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Teimos ir variacijos: Literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 185.

Ir rašydamas apie Andrieušio, ir apie Dovydėno knygą Nyka-Niliūnas negaili kritikos dėl jose esančių publicistinių, žurnalistinių, reportažinių elementų, kurių svarba ir reikšmė yra laikina, praeinanti. Savo bendresnio pobūdžio straipsniuose ir recenzijose jis akcentuoja tremties realijų mene laikinumą, jeigu jos nepakyla iki universalesnių jausmų ir išgyvenimų išraiškos, todėl daugelyje jų Nyka-Niliūnas ironizuoja patriotinę temą eksploatuojančių rašytojų heroizmą. Išskirtinį vaidmenį išeivijos kultūros aktyvinimo ir slinkčių procese jis skiria kritikai, daugelyje savo straipsnių, recenzijų formuluoja kritikos tikslus, uždavinius ir aktualumą išeivijos sąlygomis. Vertindamas Katiliškio ir Kaupo debiutines knygas recenzentas nevengia nuoseklaus lyginimo su Jāniu Akurateriu, Vakarų rašytojais Knutu Hamsunu, Ernstu Theodoru Amadėjumi Hoffmanu, randa originalių ir svarbių lietuvių literatūrą svetur atnaujinančių bruožų, tačiau tuo pačiu nevengia ir kritikos, išskiria silpnąsias vietas, pateikia patarimų: „[s]pontaniškai išgyventa medžiaga dar nėra meno kūrinys. Jai sutvarkyti reikalinga sąmoninga statytojo tvarka.“²⁴ Recenzijų autorius nevengia svarstymų ir apie tuometinę kritikos situaciją, minėdamas „šios dienos sąlygas“, kurios tarsi turėtų kiek „paklibinti“ vertinimo kriterijus, daryti tam tikras nuolaidas. Tačiau net ir primindamas lietuvių literatūros lauko bėdas, išskirtines gyvenimo svetur sąlygas ir problemas Nyka-Niliūnas vertinimo nuostatų nekeičia, manydamas, kad argumentuotos kritinės pastabos yra tam tikra paskata teigiamiems tolimesniems pokyčiams.

Trumpoje recenzijoje pristatydamas Vaičiulaičio kelionių knygą *Italijos vaizdai* Nyka-Niliūnas ne tik ryškina knygos estetizmą, stiliaus ir kalbos preciziką ir tobulumą, geriausių lietuvių tradicijų perėmimą, bet ir pabrėžia kitą, recenzento manymu, itin svarbų aspektą: „Vaičiulaitis nuosekliai ir sistemingai pasiekė Vakarų Europos rašytojo formatą, nepasiduodamas populiariai „grįžimo į kaimą“ idėjai.“²⁵

Daugelis lietuvių rašytojų, kultūrininkų savo straipsniuose, skelbtuose Vokietijoje, aktualizuoja visuomeninį rašytojo vaidmenį ir jo pareigas. Rašytojo angažuotumo savajai bendruomenei samprata tuo metu buvo gana populiari. Alanto ir kitų raginimai „nusileisti iš savo kūrybinių aukštybių ir truputį

24 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „A. M. Katiliškio „Prasilenkimo valanda“, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 205.

25 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Antano Vaičiulaičio „Italijos vaizdai“, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 221.

pasikapstyti po kasdienės aktualijas²⁶ ne visada buvo įprasminami platesnio akiračio įžvalgomis ar meniškai brandžiomis grožinės literatūros publikacijomis.

Jau pirmaisiais metais Vokietijos stovyklose kyla klausimai dėl literatūros tematikos: kiek rašytojas turi būti aktualus, atliepti savo bendruomenės lūkesčius, išpareigoti kūryboje įprasminti tautinį motyvą. B. Gražulis, pasirašinęs V. Švitros slapyvardžiu, straipsnyje „Lietuvių tremtinių literatūros tematika“ formuoja stereotipiškai įsivaizduojamą lietuvių idealą, kuris turėtų būti sukurtas literatūriniame tekste – tai pavyzdingas geriausias moralines ir tautines savybes įkūnijantis tautietis. Nebe pirmą kartą išsivijos spaudoje iškyla moralinių, o ne estetinių vertybių prioritetas: „Dabar ne metas tarnauti vien menui, rašytojas turi pareigą ir visuomenei.“²⁷

Šiame kontekste Nyka-Niliūnas lietuvių literatūros kasdienybę suvokia kaip nuolatinę kovą ir ginčą tarp dviejų skirtingų nuomonių, dviejų kartų, pabrėždamas, kad „pagrindinį kasdieniško literatūros gyvenimo foną sudarė ginčai literatūrinio veikalo vertinimo klausimu.“²⁸

Vokietijoje rašytose recenzijose Nyka-Niliūnas įtvirtina savuosius literatūros vertinimo standartus ir kriterijus, reiklumą žodžiui, formai. Atmetęs tuo metu įsigaliojusius vertinimo nuostatus, pagal kurias literatūra vertinta tik kaip lietuviškosios tapatybės išsaugojimo forma, nekeliant jai didesnių meniškumo reikalavimų, Nyka-Niliūnas lieka principingas. Dienoraščiuose įvardijęs recenziją kaip kovos formą, šios sampratos laikėsi beveik kiekvienoje šiuo laikotarpiu rašytoje recenzijoje. Recenzijos apie Vaičiulaičio kelionių knygą pabaigoje ši nuostata dar kartą pakartojama:

Aš čia tenorėjau išreikšti savo džiaugsmą, kad ir mūsų tautinės tragedijos metais tebėra rašytojų, atkakliai kovojančių dėl lietuviškojo žodžio estetinės kultūros ir neaukojančių vidutiniškumo dievams.²⁹

Šiuo laikotarpiu rašytos recenzijos išsiskiria talpumu, aiškia struktūra ir griežtu, tiesiu vertinimu, leidžiančiu konkrečią knygą pamatyti platesniame visuminiame dialogo kontekste.

26 Vytautas Alantas, „Apie rašytojo vaidmenį tremtyje“, *Mūsų kelias*. 1948 01 15.

27 V. Švitra, „Lietuvių tremtinių literatūros tematika“, *Tėviškės garsas*, 1947, Nr. 89.

28 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Mūsų literatūros kasdienybė keturi šimtai pirmaisiais metais po Mažvydo“, *Aidai*, 1948, Nr.15, p. 262.

29 *Op. cit.*, p. 222.

Literatūros vertinimo kryptys JAV: tarp *Aidų* ir *Literatūros lankų*

Persikėlęs į JAV Nyka-Niliūnas ir toliau tęsia savo bendradarbiavimą *Aiduose*. Nuo 1950 m. žurnalo redagavimą perėmė Vaičiulaitis, su kuriuo Nykos-Niliūno santykiai buvo šilti ir draugiški. Nepaisant priklausymo skirtingoms generacijoms, jie abu buvo prancūzų literatūros žinovai, vertėjai ir vertintojai. Vaičiulaitis visada palankiai žvelgė į žemininkų iniciatyvas, jų leidinius ir kūrybą, ypač vertino Nykos-Niliūno poeziją ir kritiką. Todėl natūralu, kad tik įsikūręs Amerikoje Nyka-Niliūnas buvo kviečiamas bendradarbiauti *Aiduose*. Aktyviau rašyti Vaičiulaičio redaguotuose *Aiduose* Nyka-Niliūnas pradeda 1951 m. ir, panašiai kaip ir ankstesniame etape, rašė bendresnio pobūdžio straipsnius apie lietuvių ir Vakarų literatūros personalijas. Tačiau per daugiau nei dešimtmetį redaktoriaus raginamas jis skelbia čia itin daug recenzijų. Žurnalo redaktoriaus jis yra nuolat kalbinamas rašyti ne tik poleminius, bet ir proginius literatūros kritikos straipsnius, taip pat recenzijas. „Tikrai būtų džiugu, jeigu galėtumėte savo raštais dažniau pašelpti ‚Aidus‘. Tai įneštų daugiau ir įvairumo ir minties.“³⁰, – 1951 m. rašo Vaičiulaitis. Tačiau griežtas kai kurių recenzijų tonas ne visada buvo priimtinas redakcijai, ne visos Nykos-Niliūno recenzijos buvo skelbiamos. Tam tikri nesutarimai kėlė Nykos-Niliūno nepasitenkinimą ir jis formulavo savo nuostatas, kurių recenzuodamas knygas norėtų laikytis:

Atsitiktinių recenzijų rašymas, mano manymu, nėra pakankamai vaisingas dalykas, nes neleidžia pakankamai susikoncentruoti ir išvystyti tam tikrą sistemą bei liniją. Todėl aš ir sutikau su sąlyga, jei Jūs mane angažuosit ilgesniam laikui, kurio ilgumą nuspręsite Jūs pats. Jūsų sutikimo atveju, kiekvieną mėnesį (labai punktualiai) gausit iš manęs po vienos (jeigu knyga verta platesnio paminėjimo) ar kelių iš karto knygų recenziją.³¹

Vaičiulaitis angažuoja Nyką-Niliūną ne tik nuolat rašyti recenzijas *Aidams*, bet ir būti atsakingu už literatūros publikacijas žurnale, aptaria literatūrai skirtų skilčių struktūros klausimus. 1951 m. laiške *Aidų* redaktorius rašo:

30 Antano Vaičiulaičio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1951 01 18, in: Antanas Vaičiulaitis, *Laiškai*, parengė Iona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 507.

31 Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1951 01 20, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*, sudarytojai Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 222–223.

Taigi, pirmiausia dėl Jūsų sąlygų, kurios yra tokios: kad Jūs angažuojamas ilgesniam laikui ir kad Jums atsiųsiu reikalingas knygas ir kad galop būtų pertvarkytas literatūros skyrius, veikalus apžvelgiant ne vienoj vietoj, bet atitinkamose dalyse. [...] O knygų recenzijas norėčiau palikti prie daikto. Jų ir taip nedaug turime, o kai išskaidysime, tai visai bus nepastebimos.³²

1952 m. Nyka-Niliūnas yra įrašomas kaip redakcinės kolegijos narys. Laiškuose redaktorius ir žurnalo bendradarbis itin detalai aptaria recenzijų, literatūros skyrių struktūros reikalus. *Aidams* nuolat trūkdavo recenzijų, tad jas rašė ir pats redaktorius, jis angažuodavo ir vieną kitą autorių. Tačiau Nyka-Niliūnas rašyti recenzijas buvo raginamas nuolat, redaktorius nuolat inicijuodavo kai kurių knygų recenzavimą: „[s]ausio numeriui pirmon galvon duokite recenzijų; literatūros gi apžvalgai dar yra kiek atsargos.“³³ Arba: „Užgulkite recenzijas ir jei kas ką parūpintumėte Pastabomis. Literatūros skyriui yra atsargų, nebent kas tikrai reikėtų naujai parašyti.“³⁴ Pats Nyka-Niliūnas kai kurių siūlomų recenzuoti knygų atsisako, siūlo šias knygas recenzuoti kitiems žurnalo bendradarbiams:

Dėl Vaičiūnienės ir Vaitkaus aš tegaliu pasakyti, kad pats recenzuoti nenoriu – nerasčiau būdo prie jų poezijos prieiti. Geriausia šias knygas parecenzuokite Jūs pats arba duokite Aisčiui ar Brazdžioniui. Jie moka apie tokius dalykus pakalbėti. Aš gi, būdamas rytų aukštaitis, galiu ką negero išsitarti. O jų, ypač Vaitkaus, aš nenorėčiau per daug, nors ir vertai, sukritikuoti.³⁵

Po kurio laiko žurnalo redaktorius prašo Nykos-Niliūno, kad perimtų tiek literatūros, tiek ir recenzijų skyriaus tvarkymą:

Gal Jūs galėtumėt dabar savo globon paimti literatūros skyrių? Jame nėra likę jokios medžiagos, išskyrus, straipsniuką Pio Baroja. Taigi – tabula rasa. Su recenzijomis

32 Antano Vaičiulaičio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1951 01 25, in: Antanas Vaičiulaitis, *Laiškai*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 508.

33 Antano Vaičiulaičio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1952 11 15, in: *op. cit.*, p. 521.

34 Antano Vaičiulaičio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1952 11 15, in: *op. cit.*, p. 522.

35 Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1952 12 02, in: *Alfonas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*, sudarytojai Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 231.

tuo tarpu esu kelis užangažavęs – J. Grinių, Pr. Naujokaitį ir k. Tuo būdu Jūs ši skyrių galėtumėt paimti palaipsniui.³⁶

Aiduose Nyka-Niliūnas recenzuoja Vaičiulaičio romano *Valentina* antrąjį leidimą, H. Radausko eilėraščių rinkinį, Jurgio Savickio novelių rinkinį ir jo dienoraščius, Kazio Borutos, Aloyzo Barono romaną, Jono Aisčio eseistiką, Vlado Šlaito eilėraščių rinkinį, Kazio Almeno debiutinį novelių rinkinį, poezijos ir prozos antologijas. Iki 1963 m. pabaigos parašyta ir paskelbta keliasdešimt recenzijų. Didesnę knygų dalį recenzuoti pasirinko pats Nyka-Niliūnas, o kita dalis pasiūlyta redaktoriaus. Nevienoda ir recenzijų intencija bei apimtis. Rašydamas apie Savickio, Radausko knygas, recenzijos autorius siekia atskleisti kuo platesnę ir nuoseklesnę šių autorių kūrybos genezę, aiškiai artikuliuoti svarbiausius jų kūrybos bruožus, santykį su lietuvių literatūros lauku bei pristatomos knygos vietą autoriaus kūrybinėje biografijoje naujumo, originalumo, paveikumo aspektais. Dažnu atveju Nykos-Niliūno pastabos yra itin lakoniškos, taiklios ir tikslios, bet argumentavimui jis pasirenka išsamesnį vertinamąjį komentarą. Pateikęs Savickio novelių knygos *Raudoni batukai* detalią pristatymą straipsnio autorius imasi apibendrinamojo vertinimo, pažymėto ironiškuoju ženklu:

Beveik visi mūsų novatoriai, jaunystėje kovoję už naujas literatūrinės teritorijas, nepervirtę per keturiasdešimt, padarė atgailas, užsiaugino akademikų barzdas, paruošė tobulas pozas būsimo paminklo biustui ir atsistojo kandidatų į amžinybę eilutėje. Vadinas, jie „susiprato“. Jurgis Savickis ligi šiai dienai pasiliko už akademinės ribos, nes neįsirašė į esamos tvarkos pranašų skaičių ir nei savo epochos, nei savo prigimties neišdavė. Nepavirto Savickis nė tuo, ką mes vadiname klasiku. Jis kaip buvo, taip ir pasiliko iš esmės antiklasiškas, laisvas, nešampuotas.³⁷

Aidų žurnale Nyka-Niliūnas pristatydavo ir bendresnio pobūdžio leidinius, kuriuose sutelkta ne vieno autoriaus kūryba ir kurie žymėdavo, apimdavo tam tikrus literatūros lauko reiškinius, sambūrius. Tokio pobūdžio tekstuose jis ne tik taikliai ir metaforizuotai įvardydavo problemą, bet ir kreipė savo įžvalgas svarbiausioms tendencijoms aktualizuoti.

36 Antano Vaičiulaičio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1957 01 09, in: *op. cit.*, p. 535.

37 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Raudoni batukai, arba Jurgis Savickis“, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos: Literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 244.

Aidų redaktorius, siekdamas išlaikyti leidinyje skelbiamos kultūros kritikos taktiškumą, mandagumą, dažnai diplomatiškai imdavosi švelninti ir ne vienos Nykos-Niliūno recenzijos toną. Apie tai jis informuodavo recenzijos autorių laiškuose: „Eug. Gruodžio knygos recenzijoje praleidau vieną sakinį, kur nepripažinot jai grožio. Gal tai būtų buvę per skaudu, o išvados vis tiek pasilieka tos pačios.“³⁸ Recenzija apie šį autorių buvo paskelbta 1957 m. *Aidų* numeryje. Mėginimai sušvelninti griežtą ir reiklų kritikos toną reikalavo nemažai pastangų ir kantrybės, nes dažnai Nykos-Niliūno recenzijos sulaukdavo prieštaringų vertinimų ne tik rašytojų pokalbiuose, reakcijos išryškėdavo ir tuometinėje periodikoje. Bendradarbiaudamas *Aiduose* Nyka-Niliūnas buvo priverstas taikytis prie šio leidinio stiliškos, nuostatų, nedideli kompromisai vykdavo ir žurnalo redaktoriaus iniciatyva.

Literatūros lankų polemėneje erdvėje

Minėtų kompromisų neberekėjo paisyti 1952 m. pradėjusiuose eiti *Literatūros lankuose*. Neperiodinis literatūros žurnalas pradėtas leisti dviejų žemininkų – Bradūno ir Nykos-Niliūno – iniciatyva. Leidinys buvo vienas iš Bradūno ir Nykos-Niliūno projektų, kurio realizavimui nė vienas iš jų negailėjo laiko ir energijos. 1952–1958 m. išleistuose numeriuose leidinio redakcinė kolegija laikėsi nuostatos sugrąžinti lietuvių literatūrai prarastų literatūros vertybių gradaciją, kovoti prieš literatūros vidutiniškumą, palaikyti nuolatinį santykį su Vakarais³⁹. Natūralu, kad realizuojant šią programą didžiausias dėmesys buvo skiriamas literatūros kritikai: tiek bendresnio pobūdžio straipsniuose, tiek ir recenzijose šiuo požiūriu vertinti naujai pasirodžiusias knygas. Savo aiškias, kompromisų nepripažįstančias pažiūras į literatūros kritiką Nyka-Niliūnas išdėstė savo straipsniuose „Rašytojai prieš kritiką“, „Emigracija ir kritika“. Savo nuostatas jis praktiškai realizavo recenzijose, kurias skelbė kiekviename *Literatūros lankų* numeryje. Redakcinė kolegija laikėsi pozicijos, kad leidinys turi recenzuoti ir

38 Antano Vaičiulaičio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1957 09 04, in: Antanas Vaičiulaitis, *Laiškai*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 537.

39 Redakcijos motto, programa, *Literatūros lankai*, 1952, Nr.1, p. 1.

įvertinti svarbiausias išėivijoje išleistas knygas, 6 žurnalo numeriuose buvo paskelbta 41 recenzija. Į recenzentų būrį įsijungė ir pats Nyka-Niliūnas, per 7 metus žurnale paskelbęs 12 recenzijų. O būdamas redakcinės kolegijos nariu nuolat ragino savo bičiulius rašyti ir skelbti recenzijas *Literatūros lankuose* palikdamas visišką pasirinkimo laisvę. Laiškuose Jurgiui Blekaičiui gana dažnai kartojama frazė: „Laukiu iš Tavęs straipsnio. Rašyk ką nori ir kaip nori.“⁴⁰

Literatūros lankai, o ypač juose skelbiama literatūros kritika nebuvo priimta didžiosios išėivijos dalies, sulaukė daug kritikos, čia skelbiami tekstai „apvertė visus padorumo reikalavimus, pasisakė prieš siaurai interpretuojamą patriotiškumą, prieš Bažnyčios ir literatūros interesų sutapatinimą, pataikė į daugelį vyresniosios kartos „šventųjų karvių“⁴¹. Tarpgeneracinis konfliktas, prasidėjęs dar Vokietijoje, tęsėsi ir 6-ame dešimtmetyje. Polemika nesiribojo tik *Literatūros lankų* žurnalo erdve, apėmė ir kitus išėivijos leidinius. Diskusijas kėlė ne tik *Literatūros lankuose* skelbiama kritika, bet ir leidinio redakcijos nuostata, kiti čia skelbiami tekstai. Tuojuo po žurnalo pirmojo numerio pasirodymo savo kritinius vertinimus paskelbė Juozas Tysliava, Baronas, Aistis, Vytautas Volertas ir kiti. Jurgis Gliauda išvelgia sąsajas tarp *Literatūros lankų* ir *Aidų* kritikos ne tik dėl to, kad abiejuose leidiniuose savo literatūros kritikos tekstus skelbia tie patys autoriai, bet ir dėl tų pačių vertinimo nuostatų. Lankininkai oponentams atsakydavo ir žurnalo puslapiuose, ir kituose išėivijos leidiniuose.

Poleminę dvasią kurstė ir 1954 m. *Literatūros lankuose* paskelbtas Antano Maceinos straipsnis „Patriotų sukilimas, arba poezijos kivirčas su tautybe“, kuriame autorius pratęsė *Aiduose* išdėstytas Jono Griniaus ir Nykos-Niliūno mintis apie patriotizmą lietuvių egzilio poezijoje bei šios temos supaprastinimą ir su-niveliavimą. Visoje Nykos-Niliūno kritikoje – tiek straipsniuose, tiek recenzijoje – ši tema lieka svarbi.

Nyka-Niliūnas *Literatūros lankuose* publikavo recenzijas apie Alanto romaną *Pragaro pošvaistės*, Jurgio Jankaus novelių rinkinį ir romaną, Barono prozą, Antano Škėmos noveles, Aisčio atsiminimus, antologijas. Belieka tik spėlioti, kaip suspėdavo tuo pačiu metu aktyviai rašyti dviem leidiniams, kiek jo rašymo būdą lemdavo gana skirtingas abiejų leidinių adresatas.

40 Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Jurgiui Blekaičiui, 1954 10 02, Maironio lietuvių literatūros muziejaus GEK, Nr. 101649.

41 Violeta Kelertienė, „Literatūros lankai: penkiasdešimtųjų ‚enfant terrible‘ šiandieniniu žvilgsniu“, Violeta Kelertienė, *Kita vertus...*, Vilnius: Baltos lankos: 2006, p. 262.

Nykos-Niliūno recenzija apie Alanto *Pragaro pašvaistes* įsiliejo į bendrą diskusinę erdvę, kurioje romano autorius buvo puolamas ar giriamas ne už romano kompozicijos, personažų raiškos ar stilistikos ypatumus, o už tai, kad šiame romane vaizdavo krikščionybės ir pagonybės sandūrą, o tai kliuvo knygos vertintojams ir kritikams. Tad visi rašiusieji apie knygą pasiskirstė į dvi grupes: vieni romane iškelto pagoniškosios Lietuvos viziją priėmė ir vertino (Bronys Raila), kiti (Grinius, Jonas Balys, Vincas Trumpa ir kt.) kritikavo tiek pagonybės idėją kaip tokią, tiek ir romano kompozicijos, meniškumo dalykus. Romanas sulaukė keliolikos recenzijų, kilo diskusijos dėl jo tautinio angažuotumo ir pagonybės idėjų raiškos. Šiame kontekste buvo paskelbta Nykos-Niliūno recenzija, kurioje recenzento dėmesys pirmiausia krypsta ne į romane keliamų idėjų, bet paties romano vertinimą. Recenzijos pradžioje pristatęs jau vykstančią diskusiją, jos autorius romaną vadina tezinium ir šiam įvardijimui ieško argumentų, nurodančių personažų statiškumą ir jų neįtikinamumą, romane dėstomų idėjų plakatiškumą:

Alantas savo idėjas ir pačiame romane dėsto panašiai kaip ir įžangoje. Dėl šitos tezinės persvaros prieš estetinį nesuinteresuotumą ir dėl ką tik apibūdinto aktualumo Vytauto Alanto romanas stovi ant ribos: dar žingsnis – ir mes jo romano nelaikytume literatūros veikalu.⁴²

Bendrajame polemikos apie Alanto romaną kontekste Nykos-Niliūno recenzija ne tik objektyviai įvertina romaną, jo vietą tuometinės lietuvių literatūros aktualijų kontekste, bet ir apibendrina bei išgrynina kelerių metų diskusijas.

Ne vienoje *Literatūros lankuose* skelbtoje recenzijoje Nyka-Niliūnas nevengia tarpų, kuriuose jis išsako savąjį požiūrį į literatūros kritiką ar leidžiasi į polemiką su tuometinėje periodikoje skelbtais literatūros kritikos tektais, juose dėstomomis nuostatomis. Galima teigti, kad per poleminį diskursą Nyka-Niliūnas išgrynina savosios recenzijos nuostatas:

Kritiko atsakomybė yra daugiau teisėjo negu pedagogo, nes kritiko kontaktas su kūriniais yra panašus į istoriko kontaktą su istoriniais faktais, paremtais ne emociniais,

42 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Vytauto Alanto tezinis romanas“, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*: Literatūra, kritika, polemika, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 263.

bet intelektualiniais sprendimais. Kritikas nėra nei sodininkas, nei daržininkas, tik vaisių kokybės ekspertas.⁴³

Kartkartėmis recenzijoje nevengiama polemikos ir su kita, kitokia nuomone bei knygos vertinimu. Tokie poleminiai intarpai itin dažni *Literatūros lankuose* skelbtose recenzijose. 1952 m. recenzuodamas Škėmos apysakų rinkinį *Šventoji Inga* Nyka-Niliūnas diskutuoja su J. Stebeikiu (Bernardu Brazdžioniu), vertindamas Barono prozą oponuoja Aisčiui. Galime matyti, kad kritiko, recenzento dialogas vyksta keliomis paralelinėmis kryptimis: teigiant ir išsakant savo vertinamąsias nuostatas per recenzuojamos knygos pristatymą, oponuojant kitiems vertintojams ir per dialogą suponuojant savąją nuostatą, kokia yra kritikos, recenzijos paskirtis, koks svarbiausias jos tikslas, ko ja siekiama. Šios keliasluoksnės nuostatos Nyka-Niliūnas laikosi beveik visose išėivijoje rašytose recenzijose, kurios yra įtaigios ir įžvalgios ne tik dėl taiklumo ir argumentacijos, griežtumo, tačiau tuo pačiu nevengia ir vertinimo pateikimo metaforine įtaigia forma. „Savo kritikoje Niliūnas ne tik smailus ir įžvalgus, bet protarpiais ir tikras poetas,⁴⁴ – rašė Šilbajoris. Savo emigracinio gyvenimo pradžios dienoraščiuose Nyka-Niliūnas labai aiškiai suformuluoja skirtį tarp literatūros mokslo ir praktikos:

Literatūros kritikos praktika yra greičiau menas negu mokslas. [...] Jei literatūros mokslininko uždavinys yra struktūrinė formalinių, etinių, estetinių etc. veikalo dėsnų bei santykių analizė, tai kritiko uždavinys yra to paties veikalo funkcionalumo diagnozė jo išpažįstamos vienokios arba kitokios estetinės doktrinos šviesoje ir laike.⁴⁵

Būtent literatūros laikotarpio, kartos, autoriaus kūrybos visumos matymas tampa svarbiausia Nykos-Niliūno estetinė nuostata, vertinimo atrama, išėities tašku, kuris inspiruoja kontekstinį lyginimą, svarbiausių principų pakartojimą ir lankininkų literatūrinių nuostatų įtvirtinimą. Ne vienas jo tekstas įžiebė polemiką išėivijos literatūros lauke arba vienu ar kitu aspektu reagavo į jau skelbtus tekstus. Lankininkų noras ir siekis įvertinti, aptarti visas išėivijoje leistas knygas

43 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Henrikas Nagys, arba *Saulės laikrodžiai*“, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos: Literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 301.

44 Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 4.

45 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1998, p. 226.

kartkartėmis nuvesdavo į tam tikrą susmulkėjimą, pasikartojimą. Tokią kritiką Nyka-Niliūnas yra pavadinęs „emigracijos sąlygų kritika“, nuolat kovojančia ir ginančia, kuri, Kelertienės nuomone, „neišsivystė į stiprią kritinę jėgą.“⁴⁶

Literatūros lankuose Nyka-Niliūnas ne tik skelbė savo recenzijas, bet atliko ir žurnalo numerių planavimo, recenzijų, kritikos tekstų autorių paieškos darbus. Recenzijas žurnale skelbė Nagys, Kaupas, Algirdas Landsbergis, Jonas Mekas ir kiti. Nykos-Niliūno nuomonė apie dalį žurnale skelbiamų recenzijų buvo kritiška. Kraštutinis kritiškumas atsispindi dažname jo laiške:

Iš karto tau sakau: visos recenzijos prastos, ypač Henriko. Mane jis erzina tuo, kad nepasirašydamas tikra pavarde, visą laiką kalba mano tūlų recenzijų žargonu, nuo ko mane vėmti verčia ir verčia pasižadėti daugiau nerašyti.⁴⁷

Kartais objektyvus, o kartais subjektyvus kritiškumas, polemishis tonas būdingas ne tik Nykos-Niliūno recenzijai. Tokį pat kritišką toną jis išlaikė ir savo laiškuose bičiuliams ir bendradarbiams.

Vietoje išvadų

Alfonso Nykos-Niliūno literatūrinės recenzijos, skelbtos išėivijos periodikoje, margame ir intensyviame lietuvių išėivijos literatūros lauke įtvirtino aiškias literatūros vertinimo nuostatas, kurių svarbiausios yra vertinti knygą, autorių ne tik atsižvelgiant į jo kūrybos raidą, bet ir bendresnį lietuvių ir Vakarų literatūros kontekstą. Trumpos ir įtaigos jo literatūrinės recenzijos įtvirtina estetinį literatūros vertinimo kriterijų.

Nykos-Niliūno recenzijos kėlė nuolatines diskusijas, oponavo dominuojančioms to meto profesionalios ir mėgėjiškos kritikos nuostatoms bet kokiomis priemonėmis ugdyti ir „globoti“ lietuvišką žodį, toleruoti lietuviškai parašytą literatūros tekstą, jeigu jame keliama reikšmingi ir svarbūs lietuviškojo tapatumo aspektai, ugdomos dorinės lietuvių nuostatos.

⁴⁶ Violeta Kelertienė, *op. cit.*, p. 266.

⁴⁷ Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Jurgiui Blekaičiui, 1955 01 18, Maironio lietuvių literatūros muziejaus GEK Nr. 101651.

Nykos-Niliūno literatūrinė recenzija abejingų nepalikdavo, o po recenzijos pasirodymo kilusios diskusijos tapdavo neatsiejama literatūrinio gyvenimo da-
limi, tą gyvenimą aktyvinančiu elementu, formuojančiu skirtingas nuomonių
grupes, ryškinančias kultūrinės ir literatūrinės spaudos nuostatas.

Tekstuose apie lietuvių literatūrą Nyka-Niliūnas gana aiškiai įtvirtino savąją
lietuvių literatūros kanono sampratą, požiūrį į lietuvių literatūros generacijų,
sambūrių istorinę genezę. Jo literatūrinė recenzija savo įžvalgumu, lyginamuo-
ju aspektu aiškiai įvardydavo aptariamą knygą, autoriaus, literatūros reiškimo
vietą dinamiškame lietuvių literatūros išėvijoje lauke, rašytojo kūrybos kon-
tekste, formavo išėvijos skaitytojo nuostatas ir skonį. Nykos-Niliūno recenzija
veikė kritinės minties išėvijoje sklaidą ir ne vieno į išėvijos literatūros kritikos
lauką ateinančio jaunesniojo autoriaus vertinamųjų nuostatų formavimąsi. Išėi-
vijoje jis įtvirtino recenzijos modelį, kuris nepraradęs aktualumo ir šiandieni-
niame lietuvių literatūros lauke.

Gauta 2019 11 27

Priimta 2019 12 10

Alfonso Nyka-Niliūnas's Literary Review: Polemical Dialogues

S u m m a r y

Alfonso Nyka-Niliūnas (1919–2015), the celebrated Lithuanian poet
of the 20th century, was also one of the most prominent literary critics.
For more than two decades, he had been an active literary critic, publishing
his texts in Lithuanian émigré literary and culture magazines. In addition
to his studies on the history and criticism of Lithuanian literature, articles
on Western and Lithuanian classics, Nyka-Niliūnas wrote literary reviews.
In the field of Lithuanian émigré literature and criticism, he validated
a certain type of critical review which emphasized novelty, originality
and evaluation of the book in question.

Nyka-Niliūnas wrote his first reviews in a monthly pedagogical journal, *Tremtinių mokykla* [School of Exiles], published in a German DP camp. The reviews published in the journal, and later in the cultural magazine, *Aidai* [Echoes], stood out for their completeness, coherent structure, and strict and straightforward evaluation that allowed seeing a particular book in a broader context. A number of Nyka-Niliūnas's reviews of this period sparked controversy and encouraged literary dialogue.

In the US, Nyka-Niliūnas continued to publish literary reviews in *Aidai* and literary magazine, *Literatūros lankai* [The Pages of Literature]. In the reviews written during this period, he debated with a group of critics who held a different opinion, established the criteria for evaluating the literature, and highlighted the objectives and the importance of a literary review. Nyka-Niliūnas's reviews can be characterized not only by author's suggestive argumentation and fiery style, but also by his poetic metaphors.

Keywords: literary field, Alfonsas Nyka-Niliūnas, critique, review, evaluation criterion, literary magazine.
